

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ “СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА ПО ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ

ПЛАМЕНА СЛАВОВА СТОЯНОВА

***ПОЛИТИКАТА НА ДЪРЖАВАТА КЪМ ЦИГАНСКОТО
НАСЕЛЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ (1944 - 1989)***

АВТОРЕФЕРАТ

на **ДИСЕРТАЦИЯ** за присъждане на образователната и научна степен
“ДОКТОР”

София – 2011

Дисертационния труд е обсъден и насочен за защита от разширеното заседание на Катедра “История на България”, Исторически факултет на СУ “Св. Климент Охридски”

Научен ръководител: проф. д.и.н. **Любомир Огнянов**

Рецензенти: доц. д-р **Веселин Попов**
доц. д-р **Михаил Груев**

Дисертацията се състои от увод, въведение, три глави, заключение, приложения и библиография, с общ обем от 449 с.

Публичната защита ще се състои на 06.03.2012 г.

Увод

Дисертацията изследва малко разработвания до момента проблем за местото на циганите в етническата картина на българската държава и политиката на управляващата БКП към малцинството в периода 1944 -1989 г.

Акцентът е поставен върху най-характерните проблеми, определяни като важни от самите управляващи през изследваните 45 години, а именно – ограмотяване; образование; работна заетост; бит; обичаи; турчееие или българеене; престъпления, несъвместими със *“социалистическата законност”* и др. Целта е да се открият предприетите мерки от комунистическата власт, да се изследват постиженията и неуспехите на нейната политика и да се изяснят причините за нереализираните замисли.

Хронологическите граници на дисертационния труд са ясно очертани от две важни дати в най-новата история на България - 9.09.1944 г. и 10.11.1989 г., бележещи началото и края на комунистическото управление в страната.

В политиката на БКП, респективно българската държава, спрямо циганското население през 1944-1989 г. могат да се обособят три периода.

Първият период започва от 9.09.1944 г. и завършва през 1958 г., когато се приема постановление на Министерския съвет на НРБ, регламентиращо усядането на циганите чергари. През тези години циганите за първи път стават обект на целенасочена политика, която цели тяхното пълноценно включване в обществено- политическия, социално-икономическия и културния живот на страната.

През втория период (1958 - 1978 г.) се провежда политика на приобщаване на циганите към *“социалистическия начин на живот”* чрез издигане на техния бит и култура. Тогава е извършено и първото *“доброволно”* преименуване на циганите мюсюлмани и е възприета линия на ограничаване на изявите с циганска тематика.

Началото на третия период (1978-1989 г.) е белязано от приемането на ново решение за издигане на равнището на циганското население в България. Характерно за политиката през тези години е продължаване на усилията на приобщаване на това население чрез обособяване на смесени квартали, поредна смяна на имената и по-нататъшно ограничаване на циганските етнически изяви.

Посочената периодизация е условна и приблизителна, тъй като политиката към циганите в целия изследван период е последователна и насочена към решаването на едни и същи въпроси, актуални чак до края на 1989 г. Подходът към тези проблеми, също не се отличава с някакви сериозни изменения, и въпреки разнообразието на мерките и постоянното прибавяне на нови “начини” за влияние над циганското население, крайната цел не се променя.

И през трите периода обаче се решават твърде общи за циганското население проблеми - политическа просвета, образование, културни изяви, етническа толерантност, осигуряване на работа, битово устройване, криминални престъпления и др. Ето защо в дисертационния труд е възприет проблемно-хронологичният подход при структуриране на изложението, за да се покаже цялостното решаване на едни и същи въпроси от вътрешната, културно-просветната и етническата политика, както и основните промени в начина на живот на циганското население през целия разглеждан период (1944-1989 г.).

Основните извори за настоящото изследване са издирените архивни документи в Централния държавен архив, Архива на МВР, Архива на Министерството на външните работи и регионалните държавни архиви в Русе, Видин, София, Сливен, Ямбол, Бургас и Пловдив. Те включват официални документи, окръжни отчети, анализи, доклади на ръководни лица и кадри на ДНМ, кореспонденция до ЦК на БКП и обратно, писма на обикновени хора, засегнати в една или друга степен от провежданата политика и пр. Не случайно ползваните материали са от държавните архиви на различни градове. Целта е да се добие максимално ясна представа за положението на циганите в различните части на страната, и да се проследят начините за изпълнение на партийните поръчения в различните градски и селски народни съвети.

В това отношение от голяма полза са и използваните статии на циганската преса, вестниците “*Романо еси*”, “*Нево дром*” и “*Нов път*”, които разглеждат всякакви въпроси от живота на циганското население, във всички краища на страната.

Като помощен материал за изследването послужиха, някои интересни интернет страници, а също направените интервюта с българи и цигани, живели в епохата на социализма и преживели изследваните събития.

Включени са представители и на по-младото поколение, които на практика са наследници на “приобщаваните” в изследвания период *граждани от цигански произход*.

Дисертационния текст е построен в увод, въведение, три глави, заключение, приложения и библиография.

Важна част от него е *въведението*, което разглежда накратко предисторията на циганите по българските земи преди политическите промени на 9.09.1944 г. Обяснени са различията между циганските групи в страната и е отделено внимание на първите им стъпки като еманципиращо се малцинство. Разгледано е създаването и краткия живот на циганската организация ЕКИПЕ и е направен анализ на циганската преса през изследвания период. Това са основни въпроси, които служат за ориентир при разглеждането на главните проблеми в трите глави на дисертацията.

Помощни материали касаещи историята на циганите са поместени и в седемте приложения включващи информация за цигански организации и вестници преди 1944 г., както и биографични справки за някои от най-изявените цигани от изследвания период – Шакир Пашов, Мануш Романов, Усин Керим, Господин Колев.

Първа глава

Циганите в просветно – културната политика на държавата

Първа глава разглежда един от най-важните методи за приобщаване на циганите, а именно – образованието. Параграфът §1 *Ограмотяване* проследява нивото на неграмотност сред малцинството непосредствено след политическите промени през 1944 г. и разяснява мерките предприети от властта за повишаване грамотността сред възрастното циганско население, което по редица причини не е посещавало училище и не е имало шанса да получи образование. Ограмотяването в края на 40-те и началото на 50 – те години е сериозна държавна кампания засягаща всички етнически групи на България. Благодарение на тази инициатива много неграмотни включително и цигани получават възможността да се образуват. Резултатите не са твърде обнадеждаващи, тъй като по отношение на циганите просветните органи се сблъскват и с редица проблеми като финансови затруднения в

семействата на обучаваните, нежелание за ограмотяване, предразсъдъци, невъзможност за поддържане на постигнатото вече ниво и др.

Много повече енергия управляващите влагат в обучението на подрастващото поколение, което е задължено да посещава училище. Вторият параграф на главата - § 2 *Образование* се занимава именно с образованието на циганските деца. Проследява откриването на първите “цигански” училища, проблемите при прибирането и задържането на децата в класните стаи, както и трудностите при усвояването на българския език и останалия учебен материал. Разгледани са изгражданите от края на 60-те г. различни видове интернати и специализирани учебни заведения за засилено трудово обучение, които подготвят циганчетата изключително за работа в производството, а също и различните видове привилегии за тези от тях, които имат желание да продължат образованието си като вишисти. Още един начин за *възпитание и образование* е разгледан в § 3 *Школи за активистки*. Той касае жените циганки и провежданата сред тях целенасочена политика от структурите на Отчествения фронт за разчупването на затвореността на циганските квартали и обучението на девойки и млади майки в различни практични дейности, които няма как да научат в своята среда.

§ 4 *Културни изяви на циганския етнос*, проследява развитието във времето на артистичните и музикални таланти на циганите и обяснява мястото на циганското изкуство в изследвания период.

В своята просветно-културна политика българската държава се води от една конкретна цел – издигане културното равнище на циганите и подобряването им по манталитет и начин на живот до българите, или както управляващите наричат този процес в не един официален документ - да ги “*приобщиат*” към българското население. За постигане на този резултат властите полагат усилия да тушират някои многовековни цигански обичаи - като чергарството, ранните женитби, “*баба хак*”, и др., тясно обвързани с циганския начин на живот и особености. Това те се опитват да направят не само със забрани и ограничения, но и чрез различните видове образование, към което полагат постоянни усилия да привлекат циганското население. Независимо дали става въпрос за ограмотителни курсове, народни училища или културна дейност, целта е една и съща – подмяна на старите цигански ценности и замяната им с нови, социалистически, характерни за всички граждани в страната.

В условията на силен контрол, упражняван във всяка една сфера от живота на българското общество, циганите не се поддават изцяло на моделиране и влизат в ролята на *“вечното изключение”*. За това свидетелстват многото неуспехи по отношение тяхното образование и *“превъзпитание”*. Циганското малцинство държи на своите традиции, а те са толкова несъвместими с тогавашните изисквания на държавата, че като задача на някои образователни институции се посочва *“отърсването от всичко циганско”*, или както се пише в една статия на *“Романо еси”*: *“От циганите се искало невъзможното, например да се откажат, че са цигани.”* Статията прави препратка към историята на циганите в Европа, но реално същото изискване имат и властите в България след 9.09.1944 г.

Задачата на просветната и културната политика към циганите е именно заличаване на големите различия между етносите в България, но за циганското малцинство това означава загърбване на някои от най - старите им традиции и обичаи. Ето защо прокарването на тази политическа линия се оказва трудно за изпълнение, а резултатите често са сочени като незадоволителни.

Наистина управляващите среди постигат определени успехи и толкова много образовани цигани за първи път има в социалистическа България, но фактът, че формулираните като проблеми в края на 40-те години остават също толкова актуални и в края на 80-те години, говори за известно безсилие от страна на БКП и просветните органи.

Разбирането на властта, че за радикални и трайни промени в менталитета на циганското малцинство се изискват постоянни и целенасочени усилия, все пак помагат образованието да навлезе в живота на всяко циганско семейство – къде като неприятно задължение, къде като шанс за по-добро бъдеще. В тези си нюанси то обхваща основната част от циганското население в страната и го включва в общата картина, постигайки относително *“изравняване”* по културни показатели с останалите етнически групи. Трябва да се признае, че наличните резултати са постигнати след големи инвестиции от страна на властите, които използват всякакви прийоми за привличането и задържането на децата в училищата, за образованието на възрастните, за повишаване квалификацията на работниците, за създаването на циганска интелигенция и дори влияние върху културните изяви на циганския етнос.

Понякога тези въпросни мерки, въпреки усилията, влизат в противоречие една с друга, но начертаната посока е стриктно следвана – приобщаване на циганите към останалото население в страната. За тогавашното време БКП определя тази насока като неотложна необходимост, а интелигенцията сред циганите в по-голямата си част искрено подкрепя провежданата политика. Останалите цигани просто живеят в българската социалистическа действителност и доколкото смятат за нужно, спазват наложените им от властта нови задължения. Това, което трябва да се подчертае, обаче, е, че в периода 1944-1989 г. те имат шанс да получат по-добро образование и по-висок стандарт на живот, тъй като това е официално провеждана, целенасочена и дългогодишна политика от страна на БКП и българската държава.

Втора глава

Циганите в етническата политика на държавата

Тази глава е посветена на политическата роля, която циганите като малцинство играят в политиката на България. Разгледано е влиянието на турското малцинство в България върху циганите мюсюлмани и последиците от това. Отделено е внимание на *циганската еманципация* и отношението на властта към този процес. Обяснени са методите за приобщаване на малцинството, както и различните видове причини, които водят до тази политика. Акцентирано е на конкретни събития от изследвания период, като турските изселвания, преименуването на мюсюлманите в страната и създаването на Международния ромски съюз.

Променените политически реалности в следвоенния свят регулират и външно политическите отношения на България с нейните съседи. Светът се разделя на Източен и Западен блок, а България и Турция попадат в двата противоположни лагера. Турция се обявява за закрилница на своите сънародници в България, “*поробени от комунистите*”, и през 1947 г. изисква изселването на турско население от страната. Заедно с етническите турци заявления за изселване подават и не малко цигани мюсюлмани, които по този начин привличат вниманието на Държавна сигурност и стават част от болезнения за България “*турски проблем*”. Първият параграф на втора

глава §1 *Циганите и изселванията на българските турци*, проследява и обяснява именно тези събития, като се спира на причините довели до турчеенето припознаващите се като турци цигани, както и на нееднозначната реакция на властите към целия този процес.

Изселванията на турците и турчеенето на нетурските етнически общности (цигани, българи мюсюлмани, татари) води до редица рестриктивни мерки от страна на властта целящи туширането на тези прояви. Най – категоричната от тях е смяната на имената и при българите мюсюлмани, циганите мюсюлмани, а в началото на 80-те и на самите турци. Тези събития са разгледани подробно в § 2 *Смяна на турско- арабските имена*, като акцента е поставен върху малко известното преименуване на циганите. Анализирани са различните реакции на тези хора в отделните краища на страната и е засегнат проблемът с регистрацията, преброяването и числеността на циганите на територията на България.

В следвоенния период започват бавни процеси на еманципация на циганското малцинство в европейски мащаб. Тези инициативи се зараждат и развиват в страни от Западния блок – Франция и Великобритания, но в края на 60-те години намират добра почва и в социалистическа Югославия. Тази еманципацията се изразява в създаване на местни и международни организации и структури, които да поддържат контакти между циганите в различните страни, да защитават техните права, да развиват специфичната им култура. Третият параграф на главата § 3 *“Циганският национализъм”* се занимава с отношението на българската власт към тези процеси и отражението им в социалистическа България.

Последният четвърти параграф на втора глава § 4 *От етническа толерантност към приобщаване*, анализира отношението на преобладаващия български етнос към циганите, причините за турчеенето и българеенето сред част от циганското малцинство, както и различните видове и сблъсъци между двата етноса.

Под етническа политика в България по времето на социализма, обикновено се подразбира проблем касаещ турското малцинство на страната. То е най- многобройно, неговата “държава майка” е съседна мюсюлманска Турция, а тези фактори нееднократно са оказвали влияние върху външната и вътрешна политика на България. Циганите, от своя страна, са по-малък етнос и затова често са подценявани от властта, но събитията от края на

40-те и турчеенето сред част от тях привличат вниманието на управляващите. Истинското начало на тази “одисея”, обаче, започва не със стремежа им да се припознаят като нещо различно, а с простия факт, че са цигани и като такива представляват най-изостаналото население на територията на страната. Отношението към тях е пренебрежително, често пъти - дискриминационно, а това забавя още повече тяхното развитие и събужда желание за принадлежност към друга етническа група.

Парадоксът се състои в това, че неприемането ги затваря и прави още по-неподатливи за промени, а в същото време ги кара да се стремят именно към тези, които ги отхвърлят. Така се завърта един омагьосан кръг. Циганите, желаещи да живеят по-престижен живот, се стремят към друг етнос и част от тях се турчечат и желаят да се изселят в Турция. Последното веднага ги включва в полезрението на ДС като част от *турския въпрос*. Макар турците да не ги приемат, циганите понасят последствието от своето турчеене, а именно - насилствената смяна на турско -арабските им имена. Турчеенето има и още един резултат. Отчасти заради него в документите на ДС започва да се пише за “*цигански национализъм*”. Под този термин се подразбира още и самоосъзнаването на цигани като такива, каквито са, любопитство към собствения произход, език и култура, т.е. към всичко онова, което ги държи в плен на определението “*различен*”. Причина за този “*втори тип национализъм*” отново е етническото неприемане на заобикалящите етноси и стремежът на циганите да открият ценните черти на своя фолклор и самобитна култура, с които да се гордеят, както всички останали народи по света. В тези естествени желания, обаче, социалистическата власт вижда заплахата и несъвместимост с провежданата си политика. Това е и основната причина за всички проведени мероприятия спрямо циганите, които могат да бъдат определени най-общо като етническа политика, чиято цел е “*превъзпитанието*” или откровената асимилация.

В годините на *студената война* БКП навярно има основния да се опасява от негативните последици заради турчеенето на циганите мюсюлмани, но проявява откровена параноя, когато става въпрос за “*цигански национализъм*”. Комунистическата власт, обаче, е първата, огнесла се с достатъчно внимание към циганското население в България - къде от загриженост, къде от подозрителност, къде от амбиция. Въпреки някои ус-

пехи, нейните усилия за пълно приобщаване като цяло се провалят и днес значителна част от циганите продължават да са в ролята на аутсайдери в своята българска родина.

Трета глава

Промени в начина на живот на циганското население

Основният акцент от политиката на БКП към циганското население е поставен върху радикалната промяна в бита на малцинството. Сериозните инвестиции в образованието на циганите също имат за крайна цел повишаване на тяхната култура, промяна на традиционния им светоглед и подобряване на начина им на живот. Ето защо основни теми на изследване в най – обемната глава на дисертацията са работната заетост, битовото устройване, циганските обичаи и празници, а също ограничаване на престъпността. Това накратко са всички онези основни показатели, които според властите поставят рязко разграничителна линия между цигани и българи, а следващите страници имат за цел да изяснят доколко това отговаря на истината и какви мерки се предприемат за сближаването на двата етноса за и заличаване на контрастите помежду им.

Първият параграф §1 *Работна заетост*, проследява задължителното и масово обхващане на циганите в системата на обществено полезния труд, като постоянни работници в селското стопанство и производството. Този нов подход наложен от социалистическата система до някъде променя традиционния предаван от поколение на поколение поминък при някои цигански групи. Други обаче запазват традиционните си занаяти макар и ангажирани и свързани по някакъв начин към държавното производство. Разгледани са проблемите и резултатите от тази политика, както и отражението върху цялостният бит на малцинството, което в болшинството си има постоянни доходи в периода на социализма.

Вторият параграф на главата - § 2 *Битово устройване*, разглежда най-вече жилищният проблем и съдбата на циганските махали. Тъй като затворените и обикновено отделени в края на града цигански квартали са определяни като основна причина за изостаналостта на малцинството, властта полага усилия за подобряване на техният санитарен вид и хиги-

ена. Често това става за сметка на разрушаването на определен квартал и преместването му на нов терен, където се изграждат нови къщи. Това компактно преместване не изменя по същество бита и традициите на циганите и затова е подлагано на критика от редица отговорни органи още в началото на 50-те години. Едва в края на 70-те години обаче, разпръскването на циганите сред останалото етническо население е регламентирано като официална политика, която също се сблъсква с редица проблеми при осъществяването си.

Третият параграф § 3. *Обичаи и празници* се спира на основните културни специфики на циганите, които определят начина им на живот. На първо място е направено разграничение въз основа на изповядваната религия сред различните цигански групи, като са изяснени някои от най-характерните мюсюлмански и християнски празници. Отделено е внимание на наблюдаваните само при циганите обичаи като циганския съд – *мешаре*, продажбата на момичета – *баба хак*, както и твърде ранната брачна възраст. Въз връзка с опитите за промяна на обредните традиции не само при циганите, но и при останалите етнически групи на страната, са проследени опитите за замяна на циганските сватби и религиозни кръщенета, с новите социалистически обреди от 70-те години. Това само по себе си също е начин да се повлияе върху манталитета на малцинството и да се постигне максимално уеднаквяване и приближаване към традициите на преобладаващото население на страната.

Последният параграф § 4 *Ограничаване на престъпността* разглежда въпросът за едни от най-наложените стереотипи свързани с малцинството, а именно криминалните прояви. Изяснено е каква част от циганите реално извършват престъпления, кои са най-проблемните цигански групи, какви точно престъпления извършват и по какъв начин отговорните органи се справят с техните прояви.

В периода 1944 - 1989 г. БКП полага не малко усилия да се намеси в живота на циганското население в страната и радикално да промени неговият бит, традиции и светоглед. В това отношение изискванията на властта не се различават съществено от отношението към останалото население на България, тъй като българското общество като цяло е подложено на много социални, икономически и политически промени, целящи максималното му социално уеднаквяване. Тези процеси не протичат нито лесно, нито

бързо, а що се отнася до циганското малцинство, то там се наблюдават и редица по - специфични фактори, които правят резултатите незадоволителни за управляващите. Нито включването на циганите като постоянна работна ръка, нито битовото устройване, нито овладяването на престъпността и изкореняването на отживели обичаи сред тях се случва безпроблемно и безусловно. Въпреки засиленият държавен контрол и включването на циганите в целия комплекс от права, задължения и привилегии, обхващащи и останалото общество на страната, една съществена част от тях продължават да се открояват като *изоставащи аутсайдери*.

Причините са комплексни. Някои от най - бедните и необразованите сред малцинството просто не успяват да се справят с динамично развиващите се обстоятелства и е нужно повече от едно поколение, за да отговорят на изискванията на властта, които на пръв поглед не са твърде амбициозни. БКП иска от циганите да се впишат в новия държавен ред и полага много усилия да улесни това приобщаване. За много цигани, обаче, това е твърде голяма крачка, а за други - и нежелана посока. Тъй като пролуки в системата, въпреки засиления контрол, се намират, много цигани охотно и доста находчиво се възползват от тях, за ужас на някои местни ръководители и под незаинтересования поглед на други. Тези разнопосочни подходи при изпълнението на правителствените разпоредби на местно ниво сами по себе си също затрудняват успешното провеждане на политиката на приобщаване и улесняват всички онези, които нямат и намерение да се приближават твърде много до българския начин на живот.

От друга страна, представителите на малцинството, които имат желание да се възползват от възможностите на комунистическото управление и предоставените специални привилегии за цигани, сравнително безпроблемно се вписват в българския начин на живот и постоянно са сочени за пример и в циганския вестник "Нов път" и в отчетите на окръжните и градските народни съвети и в докладите до ЦК на БКП. След краткото споменаване на техните успехи, обаче, всеки един документ, посветен на циганите, продължава с дълъг анализ на нерешените още проблеми и неуспехите в работата с други представители на малцинството, които на практика са в центъра на вниманието. Всички приобщени вече не представляват интерес, тъй като се вливат в общата сравнително безпроблемна маса, а фокусът остава върху тези, които не успяват да го направят.

Като се имат в предвид незадоволителните резултати на политиката към циганите, за които постоянно споменават и самите ръководни органи в годините на социализма, както и днешната действителност, лесно може да се направи изводът, че усилията на управляващите не се увенчават с успех. Такава оценка би била крайна и несправедлива, тъй като много цигани успяват да се приобщят и да отговорят на новите изисквания, а други напълно се вливат в българското общество, съзнателно загърбвайки етническият си произход. И ако към първите са причислявани близо 40 % от циганите на територията на страната то за останалите, няма никакви данни.

Не на последно място трябва да се подчертае, че в периода 1944 -1989 г. циганите масово работят, живеят в периодически облагородявани квартали, а благодарение на дейността на отечественофронтовските организации по места, властта не само има реална представа за належащите проблеми, но и всячески се опитва да регулира тяхното решаване, въвличайки и самите цигани в целия процес. Всичко това не довежда до търсените категорични резултати, но в много отношения променя по положителен начин живота на не малко хора. Може би най- коректната оценка, която може да се даде в този случай е: *“Много е направено, но още много трябва да се направи.”* В края на изследвания период политиката към циганите откровено буксува и са налице някои задълбочаващи се проблеми, но посоката като цяло е вярна, а именно *работа, образование и спазване законите на страната.*

Заключение

Задачата на настоящата дисертация бе да изследва основните проблеми, свързани с циганското население в периода 1944-1989 г., да проследи начините, по които управляващите се справят с тях и да се анализират резултатите от провежданата политика към малцинството. За да се обяснят и разберат по-добре успехите и неуспехите на тези държавнически усилия, в дисертационния текст е застъпена и предисторията на циганското малцинство по българските земи, както и подробности за неговото групово разнообразие и традиции.

Дисертацията се опитва да изясни кои са циганите в България, как живеят, какво от техния бит и обичаи се оказва проблемно за властта, а

най – вече в какво успява и до колко и защо се проваля политиката на БКП към малцинството в годините на социализма.

Усилията на управляващите в изследвания период могат да се обобщят с една дума – *приобщаване*. Целта е циганите да догонят във всяко едно отношение българите и като образование, и като начин на живот, да променят разбиранията и ценностите си, за да се впишат максимално успешно в изискванията на социалистическата държава. Властта полага не малко усилия за заличаване на някои от най-характерните цигански обичаи и придобиването на нови, които да направят тези граждани на страната “*пълноправни членове на социалистическото общество*” или, казано с други думи, по-малко проблемни. За целта се прибегва до всякакви методи - от даване на редица привилегии и възможности за културното издигане на малцинството до законови мерки, които забраняват, налагат и регламентират редица моменти от бита на циганите в страната. В историята на България това е първата и на практика единствената до момента целенасочена и дългогодишна програма за “*възпитанието*” (или както често е официално декларирано “*превъзпитанието*”) на циганите. В основата на тази програма стои желанието да се подобри животът на малцинството и то не просто да се възползва от “*предимствата на социалистическата система*”, но и да бъде в полза на своята страна.

Тези дългогодишни усилия несъмнено дават своите резултати и процентът на образовани и работещи цигани е най-висок именно в годините на изследвания период.

Освен засиления контрол при задължителното обучение на децата, изграждането на различни видове учебни заведения и провежданата политика за осигуряване професия на подрастващите циганчета, властта поощрява и възрастното население да се образова. Резултатите от ограмотяванията са скромни, но те подготвят почвата за по-лесното провеждане на образователните инициативи сред младото поколение. Част от тези израснали след 09.09.1944 г. цигани поставят началото на циганската интелигенция в страната. Нейното създаване също е резултат от целенасочената политика на държавата.

Образованието и масовото включване на циганите в производството и селското стопанство подпомагат приобщителните процеси на малцинството и водят до подобряване на неговият бит и култура, към постепен-

ното отмиране на някои цигански традиции. Влияние върху тези процеси оказва и облагородяването на циганските квартали, създаването на нови, опитите за смесено съжителство на цигани и българи в жилищни блокове. Тези мерки не винаги са достатъчни за постигане на търсените от БКП резултати и затова освен всичко друго, властите предвиждат и различни видове наказания за нарушаващите законовите разпореждания. От една страна държавата подпомага финансово бедните семейства с безплатни закуски, учебници и дрехи за техните ученици, а от друга налага глоби за родителите, които не изпращат децата си на училище. Властите помагат за намирането на работа, но контролират редовната ангажираност и когато се налага санкционират с принудителен труд отклоняващите се от *“обществено полезен труд”*. Отпускат се средства за строеж на нови къщи, но се забранява чергаруването и скитащите са задължени да уседнат. Накратко, прилага се политиката на морковчето и тоягата, като и двата подхода намират своя благоприятна почва при различни представители на етноса.

Справедливо е да се отбележи, обаче, че въпреки успехите на тази последователна политика, положителните резултати се ограничават до увеличени проценти, които не водят до изчезването на набелязаните проблеми нито в сферата на образованието, нито по отношение на работната заетост, доброто битово устройване или някои от най-старите цигански традиции.

Фактите показват, че разликите между преобладаващата част от циганите и останалите български граждани се преодоляват трудно. Макар да наваксват в не малко отношения, много цигани не успяват да се справят с бързите темпове на развитие на българското общество. Остават изолирани в своите компактни квартали, живеят по свои собствени правила и разбирания, за които останалата част от обществото обикновено няма никаква представа. Всъщност циганите, *които така упорито* изостават в своето развитие, са добре запознати с начина на живот и разбиранията на българите, ала самите българи не знаят нищо за циганите. Това води до голяма жизненост на всякакви стереотипи за малцинството, повечето от които негативни, но най-вече - поставянето им под общ знаменател и погрешното убеждение, че те представляват една монолитна маса.

Трябва да се подчертае, че негативното отношение към малцинството днес е по силно, отколкото по времето на социализма. Този факт си има своето обяснение. Макар и обвинявани в натиск за изкореняване на циган-

ските традиции и дори забрана на повлияния от турските ритми цигански фолклор, управляващите в периода 1944 -1989 г. осигуряват всичко нужно за нормалното съществуване на циганите – работа, образование, жилища. Много често нито едно от тези осигурени условия не е на някакво високо ниво и на моменти изискванията са съзнателно занижавани. Понякога това е резултат от немарливост на местните власти, друг път - от липсата на достатъчно средства и възможности, но не на последно място - и от осъзнаването, че *по-високите изисквания* – в обучението или свързаната с това работа, няма как да бъдат изпълнени от слабо образованите сред малцинството. Тези решения са критикувани и не винаги са удачни, но въпреки всичко дават своите резултати и най-малкото осигуряват постоянни доходи, сигурност и бавна, но постепенна промяна и в бита, и в психологията на циганите. В същото време наличните отечественофронтовски организации по места работят за приобщаването към “социалистическите ценности” и за засилването на контактите и опознаването между българи и цигани. В приетото *решение № 1360 на Секретариата на ЦК на БКП “За по-нататъшното подобряване на работата сред българските цигани, за тяхното още по – активно включване в изграждането на развитото социалистическо общество” от 9. X. 1978 г.*, това желание дори намира израз в окуражаването на смесени българо - цигански бракове.

Без да се коментира процентната успеваемост на тези инициативи, трябва да се подчертае, че това са мероприятия, провеждани в резултат на целенасочена и дългогодишна политика - единственото правилно решение, когато става въпрос за промяната на цял светоглед и традиции при сравнително изолиран етнос. Въпреки искреното си желание, БКП неизбежно стига до извода, че исканата радикална промяна в живота на малцинството е невъзможна в рамките на няколко поколения и продължава да инвестира и време, и усилия, и средства за приобщаването му.

След политическите промени през 1989 г. цялата задвижена и все пак работеща някак практика спира.

Своята работа губят не малко подготвени кадри, както и много цигани, болшинството от които - ниско квалифицирани. Те са сред първите съкратени работници при затварянето на предприятия и преобразуването на селското стопанство. Липсата на постоянни доходи води до повишаване на престъпността, мизерия и постепенното загубване на всичко, по-

стигнато до момента от комунистическото управление на страната. Не са изключение случаите, в които майки, израснали по времето на социализма и задължавани да посещават училище, попълват документите за социални помощи на току-що родилите си дъщери, които обаче са неграмотни. Такива сцени илюстрират огромната деградация в годините на преход, когато стандартът на живот на част от българското общество като цяло се влошава, а социалното и етническо напрежение нараства.

Все по – често, и в разговори и в интернет форуми, в медии, преса, се използват като обидни обръщения *циганин*, *мангал* и пр. Това е и една от причините за все по-разпространеното използване на названието *роми* в публичното пространство, което е още един неуспешен опит да се избяга от натовареното с негативизъм - *цигани*.

В тази ситуация много от успешите, образовани и интегрирани цигани в България крият своя етнически произход, припознават се като българи или турци и го правят с нагласата, че така ще бъдат по-добре защитени, по – оценени и по - малко дискриминирани. Според една от последните подробни справки до ЦК на БКП, правена в началото на 80-те години, напълно интегрираните в българския начин на живот и култура цигани на територията на България представляват близо 40 % от цялото малцинство. Останалите имат проблеми с недостатъчната си работна квалификация, дисциплината и липсата на добро образование, но още 44 % от тях също изкарват прехраната си с честен труд. Това, според властите, не са задоволителни резултати, но все пак са показател за някакъв успех. Много от тези хора намират начин и днес да припечелват законно доходите си, както и да поемат своите ангажименти към държавата наравно с всички останали граждани на страната. В същото време, обаче, те наравно плащат и негативите от стереотипите преследващи циганите като цяло.

Днес, когато се говори за интеграция на циганското малцинство и се визират редица проблеми, спъващи този процес, всъщност не се казва нищо ново. Същите въпроси решават и управляващите в периода 1944-1989 г., които, обаче, разполагайки с повече средства и контрол, се справят и по – успешно. Идентичните проблеми предполагат идентични решения и днес, както и преди, те не могат да бъдат нито бързи, нито радикални, нито прилагани по много по различен начин от вече познатите способности в изследвания период. Адекватните мерки отново са образование, работа и

отговорности, като част от една целенасочена и постоянна политика на интеграция, с активния ангажимент на държавата.

Обясняването и разбирането на тази действителност е един от приносите на настоящата дисертация, която, макар и опираща се най-вече на официални документи, - т.е. до голяма степен представяща гледната точка на управляващите, все пак разяснява и особеностите на циганите като етнос, както и трудностите пред които самите те, като хора, се изправят, живеейки често в два паралелни свята - тяхната изолирана и позната циганска махала, и останалата, понякога враждебна среда, представляваща държавата и обществото. Изследването се опитва да разгледа обективно сблъсъка между изискванията на властта и *отговора* на малцинството, но най-вече проследява основните набелязани проблеми, които формират политиката към циганите в изследвания период. Освен чисто социалните въпроси, намиращи се във фокуса на съвременните изследвания, свързани с цигани, в текста е отделено подробно внимание и на политическата роля, която те играят на държавно, а на моменти и на международно ниво. Това не прави циганското малцинство някакъв жизнено важен политически фактор, но го изважда от тесните рамки на чисто социалния проблем. По този начин настоящата дисертация дава представа за различните процеси в живота на малцинството от периода 1944-1989 г., и разяснява съдържанието на политиката на БКП към циганите, в тясна връзка с техните групови особености, историческа обремененост, социални задачи и политическа роля.

В заключение трябва да се добави, че изследването не само се спира подробно на всички главни въпроси, касаещи циганите, но и обяснява взаимовръзките между различните проблеми, които не съществуват сами за себе си, а са следствие едни от други. Това е важно не само за разбирането на циганите и “циганския въпрос”, но и за по-доброто обяснение на процесите, които интензивно се развиват в съвременното българско общество, неизменна част от което са и гражданите от цигански произход.

Публикации по темата

1. “Преименуване на циганите - мюсюлмани в България”.
сб. Кюстендилски четения 2010 , “Провалите в историята”
2. “Проблемът с неграмотността сред циганското население на България (1944-1989)”
сб. Кюстендилски четения 2009, “Кризите в Историята”, 2009 г.
3. ”Престъпленията на циганите чергари и опитите на властта да се справи с тях (1945-1967)”
сп-е Анамнеза, Год 4, 2009, кн 9.
4. “Циганският национализъм”- реален проблем или превантивна мярка на властта”
сб. Кюстендилски четения 2007 (под печат)
5. “Аспекти по установяване и устройване на циганското население в България (1958 -1978)”
сб. Кюстендилски четения 2006, Етноси и съжителство в европейската история. С. 2009

